

Wszechświat Cząstek Elementarnych dla Humanistów

Oddziaływania silne

Aleksander Filip Żarnecki

Wykład ogólnouniwersytecki

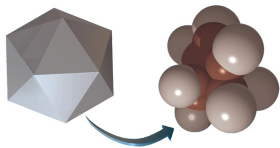

31 października 2023

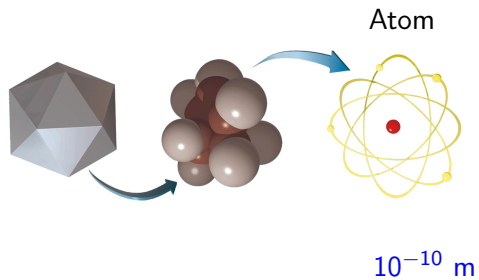
- 1 Budowa materii
- 2 Własności cząstek
- 3 Hipoteza kwarków
- 4 Model partonowy
- 5 Chromodynamika kwantowa

- 1 Budowa materii
- 2 Własności cząstek
- 3 Hipoteza kwarków
- 4 Model partonowy
- 5 Chromodynamika kwantowa

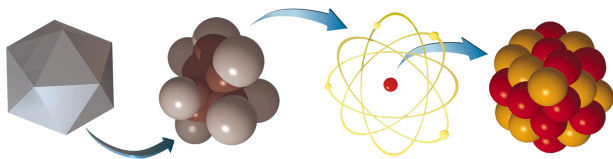
Cząsteczka

10^{-9} m

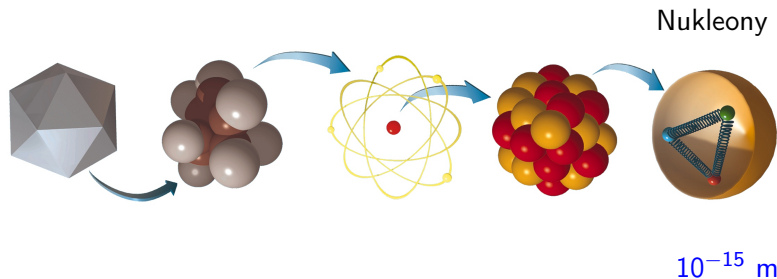

Jądro atomowe i elektrony

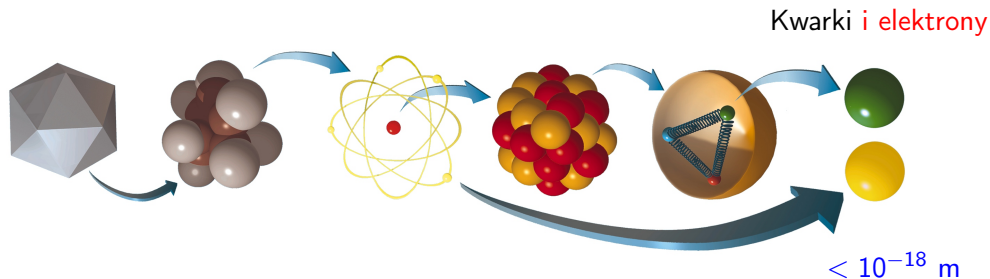
10^{-14} m

Elektron jest najbliższą cząstką naładowaną, zalicza się do tzw. leptonów

Elektron jest najbliższą cząstką naładowaną, zalicza się do tzw. leptonów

Nukleony, czyli **protony i neutrony**,

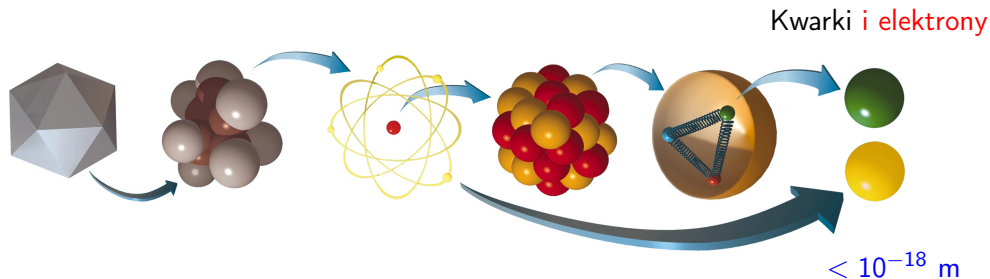
Elektron jest najlżejszą cząstką naładowaną, zalicza się do tzw. leptonów

Nukleony, czyli **protony** i **neutrony**, składają się z kwarków *u* i *d*:

$$p = (uud) \quad n = (udd)$$

O tym jak “znaleźliśmy” kwarki w nukleonach powiem w drugiej części dzisiejszego wykładu...

Elektron jest najbliższą cząstką naładowaną, zalicza się do tzw. leptonów

Nukleony, czyli **protony** i **neutrony**, składają się z kwarków *u* i *d*:

$$p = (uud) \quad n = (udd)$$

Kwarki i **leptony** uważamy dziś za najbardziej fundamentalne i niepodzielne cząstki materii...

Fermiony

Świat “codzienny” składa się z 3 “cegiełek” (elektron oraz kwarki u i d)

	leptony		kwarki	
	e <i>elektron</i>		d <i>down</i>	u <i>up</i>

ładunek [e]

-1

$-1/3$

$+2/3$

Fermiony

Świat “codzienny” składa się z 3 “cegielek” (elektron oraz kwarki u i d) + *neutrino*

	leptony		kwarki
	e <i>elektron</i>	ν_e <i>neutrino el.</i>	
			d <i>down</i>
			u <i>up</i>

ładunek [e]

-1

0

-1/3

+2/3

Neutrino potrzebne do opisu rozpadów promieniotwórczych

Fermiony

Świat “codzienny” składa się z 3 “cegiełek” (elektron oraz kwarki u i d) + *neutrino*

Fizyka cząstek $\Rightarrow$ 12 fundamentalnych “cegiełek” materii, fermionów

	leptony		kwarki	
pokolenie 1	e <i>elektron</i>	ν_e <i>neutrino el.</i>	d <i>down</i>	u <i>up</i>
pokolenie 2	μ <i>mion</i>	ν_μ <i>neutrino mionowe</i>	s <i>strange</i>	c <i>charm</i>
pokolenie 3	τ <i>taon</i>	ν_τ <i>neutrino taonowe</i>	b <i>beauty</i> <i>(bottom)</i>	t <i>top</i> <i>(truth)</i>
ładunek [e]	-1	0	-1/3	+2/3

“Kto zamówił te cząstki?”

nie potrafimy wyjaśnić istnienia 3 pokoleń/generacji

Fermiony

Świat “codzienny” składa się z 3 “cegielek” (elektron oraz kwarki u i d) + *neutrino*

Fizyka cząstek $\Rightarrow$ 12 fundamentalnych “cegielek” materii, fermionów

	leptony		kwarki	
pokolenie 1	e <i>elektron</i>	ν_e <i>neutrino el.</i>	d <i>down</i>	u <i>up</i>
pokolenie 2	μ <i>mion</i>	ν_μ <i>neutrino mionowe</i>	s <i>strange</i>	c <i>charm</i>
pokolenie 3	τ <i>taon</i>	ν_τ <i>neutrino taonowe</i>	b <i>beauty</i> <i>(bottom)</i>	t <i>top</i> <i>(truth)</i>
ładunek [e]	-1	0	-1/3	+2/3

+ anty-fermiony (kolejnych 12)

Fermiony

Świat “codzienny” składa się z 3 “cegiełek” (elektron oraz kwarki u i d) + *neutrino*

Fizyka cząstek $\Rightarrow$ 12 fundamentalnych “cegiełek” materii, fermionów

	leptony		kwarki	
pokolenie 1	e <i>elektron</i>	ν_e <i>neutrino el.</i>	d <i>down</i>	u <i>up</i>
pokolenie 2	μ <i>mion</i>	ν_μ <i>neutrino mionowe</i>	s <i>strange</i>	c <i>charm</i>
pokolenie 3	τ <i>taon</i>	ν_τ <i>neutrino taonowe</i>	b <i>beauty</i> <i>(bottom)</i>	t <i>top</i> <i>(truth)</i>
ładunek [e]	-1	0	-1/3	+2/3

+ **anty-fermiony** (kolejnych 12)

A gdzie jest foton ?!

nie pasuje tutaj...

Oddziaływania

W fizyce klasycznej **oddziaływania** między ciałami zachodziły na **odległość**. Opisywaliśmy je analizując działające **siły** lub wprowadzając pojęcie **poła** (grawitacyjnego, elektrycznego...)

Oddziaływania

W fizyce klasycznej **oddziaływania** między ciałami zachodziły na **odległość**. Opisywaliśmy je analizując działające **siły** lub wprowadzając pojęcie **poła** (grawitacyjnego, elektrycznego...)

W przypadku **zmiany rozkładu** masy (lub **ładunku**) pole grawitacyjne (elektryczne) zmieniało się **natychmiast w całej przestrzeni** ! Ale jest to sprzeczne z postulatem Einsteina, który mówi że nic nie może przemieszczać się szybciej od prędkości światła, także oddziaływanie...

Oddziaływania

W fizyce klasycznej **oddziaływania** między ciałami zachodziły na **odległość**. Opisywaliśmy je analizując działające **siły** lub wprowadzając pojęcie **pola** (grawitacyjnego, elektrycznego...)

W przypadku **zmiany rozkładu** masy (lub **ładunku**) pole grawitacyjne (elektryczne) zmieniało się **natychmiast w całej przestrzeni** ! Ale jest to sprzeczne z postulatem Einsteina, który mówi że nic nie może przemieszczać się szybciej od prędkości światła, także oddziaływanie...

W (relatywistycznym) opisie oddziaływań między cząstkami rezygnujemy z pojęcia pola i siły! Zamiast tego wprowadzamy (**równoważny, jak się okazuje**) opis oddziaływania poprzez wymianę "dodatkowych" cząstek - **nośników oddziaływań**

Oddziaływania

W fizyce klasycznej **oddziaływania** między ciałami zachodziły na **odległość**. Opisywaliśmy je analizując działające **siły** lub wprowadzając pojęcie **poła** (grawitacyjnego, elektrycznego...)

W przypadku **zmiany rozkładu** masy (lub **ładunku**) pole grawitacyjne (elektryczne) zmieniało się **natychmiast w całej przestrzeni** ! Ale jest to sprzeczne z postulatem Einsteina, który mówi że nic nie może przemieszczać się szybciej od prędkości światła, także oddziaływanie...

W (relatywistycznym) opisie oddziaływań między cząstkami rezygnujemy z pojęcia pola i siły! Zamiast tego wprowadzamy (równoważny, jak się okazuje) opis oddziaływania poprzez wymianę "dodatkowych" cząstek - **nośników oddziaływań**

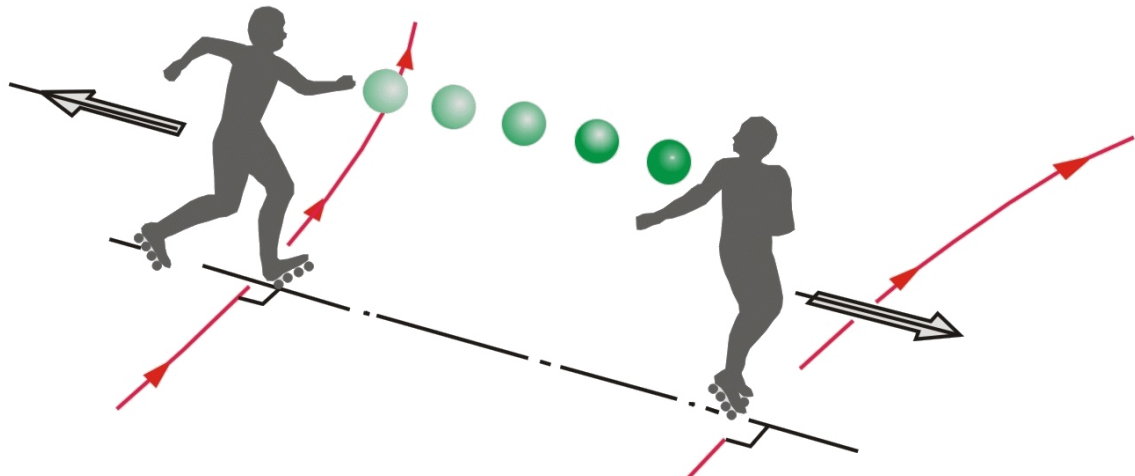
Dwa rodzaje cząstek:

o spinie będziemy jeszcze mówić później

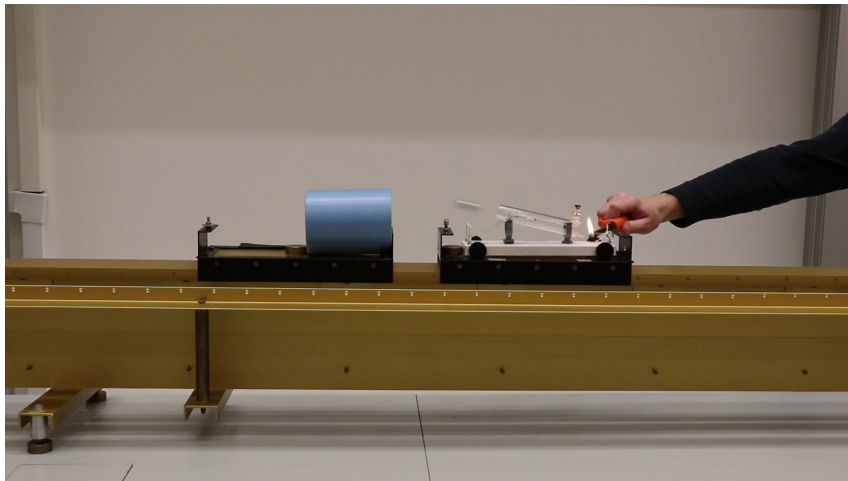
- cząstki materii - **fermiony** (cząstki o spinie $\frac{1}{2}$)
- nośniki oddziaływań - **bozony** (cząstki o spinie całkowitym)

Bozony

Klasyczny obraz opisu oddziaływania poprzez wymianę cząstek-nośników

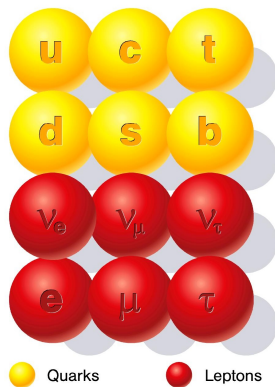
Nośniki oddziaływań - pokaz

Cząstki fundamentalne

Cząstki, które obecnie uważamy za **fundamentalne** (punktowe i niepodzielne) w ramach tzw. Modelu Standardowego fizyki cząstek

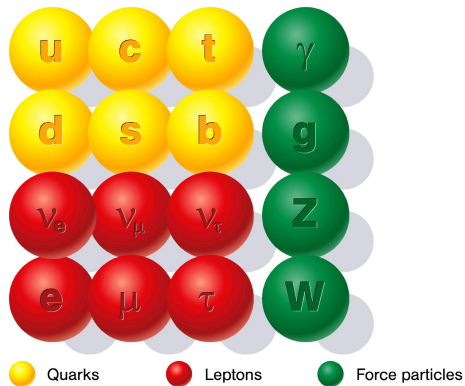
- cząstki materii
kwarki i leptony

Cząstki fundamentalne

Cząstki, które obecnie uważamy za **fundamentalne** (punktowe i niepodzielne) w ramach tzw. Modelu Standardowego fizyki cząstek

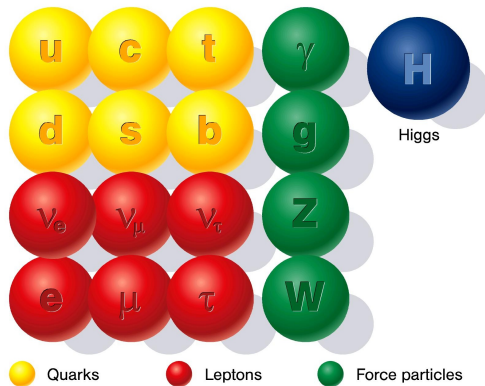
- cząstki materii
kwarki i leptony
- nośniki oddziaływań
 γ , g , $W^\pm$ i Z^0

Cząstki fundamentalne

Cząstki, które obecnie uważamy za **fundamentalne** (punktowe i niepodzielne) w ramach tzw. Modelu Standardowego fizyki cząstek

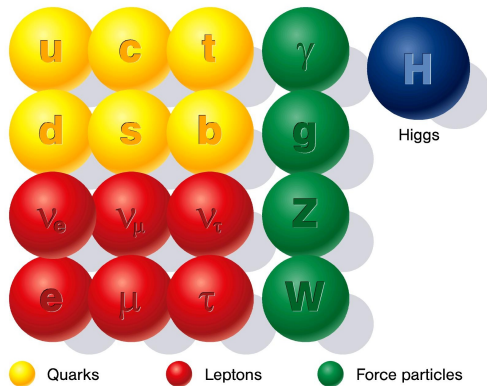
- cząstki materii
kwarki i leptony
- nośniki oddziaływań
 γ , g , $W^\pm$ i Z^0
- bozon Higgsa
konieczny dla spójności modelu
"Nadaje masy" wszystkim cząstkom

Cząstki fundamentalne

Cząstki, które obecnie uważamy za **fundamentalne** (punktowe i niepodzielne) w ramach tzw. Modelu Standardowego fizyki cząstek

- cząstki materii
kwarki i leptony
- nośniki oddziaływań
 γ , g , $W^\pm$ i Z^0
- bozon Higgsa
konieczny dla spójności modelu
"Nadaje masy" wszystkim cząstkom

Pytanie na dzisiejszy wykład:

Skąd wiemy, że materia zbudowana jest z kwarków?!..

Cząstki fundamentalne

Najmniejsze, niepodzielne składniki materii (kwarki i leptony) oraz nośniki oddziaływań. Zakładamy, że są punktowe (nie udało się dotąd zmierzyć ich rozmiarów, wyniki zgodne z zerem). Jest ich stosunkowo niewiele (17 nie licząc antycząstek i różnych stanów ładunkowych).

Cząstki fundamentalne

Najmniejsze, niepodzielne składniki materii (kwarki i leptony) oraz nośniki oddziaływań. Zakładamy, że są punktowe (nie udało się dotąd zmierzyć ich rozmiarów, wyniki zgodne z zerem). Jest ich stosunkowo niewiele (17 nie licząc antycząstek i różnych stanów ładunkowych).

Cząstki elementarne

Cząstki fundamentalne oraz wszystkie cząstki subatomowe złożone z kwarków, czyli hadrony. Hadrony dzielimy na bariony (układ trzech kwarków) oraz mezony (kwark i anty-kwark). Znamy ich już tysiące...

Cząstki fundamentalne

Najmniejsze, niepodzielne składniki materii (kwarki i leptony) oraz nośniki oddziaływań. Zakładamy, że są punktowe (nie udało się dotąd zmierzyć ich rozmiarów, wyniki zgodne z zerem). Jest ich stosunkowo niewiele (17 nie licząc antycząstek i różnych stanów ładunkowych).

Cząstki elementarne

Cząstki fundamentalne oraz wszystkie cząstki subatomowe złożone z kwarków, czyli hadrony. Hadrony dzielimy na bariony (układ trzech kwarków) oraz mezony (kwark i anty-kwark). Znamy ich już tysiące...

Cząsteczki

Cząsteczki związków chemicznych złożone z atomów.
Nie są (na ogół) obiektem zainteresowania fizyków cząstek...

- 1 Budowa materii
- 2 Własności cząstek**
- 3 Hipoteza kwarków
- 4 Model partonowy
- 5 Chromodynamika kwantowa

Naturalną jednostką energii w fizyce cząstek jest **1 elektronowolt (1 eV)**

$$1 e = 1.6 \cdot 10^{-19} C \Rightarrow 1 eV = 1.6 \cdot 10^{-19} J$$

Jednostki pochodne:

$$1 \text{ keV} = 10^3 \text{ eV}, \quad 1 \text{ MeV} = 10^6 \text{ eV}, \quad 1 \text{ GeV} = 10^9 \text{ eV}.$$

Naturalną jednostką energii w fizyce cząstek jest **1 elektronowolt (1 eV)**

$$1 e = 1.6 \cdot 10^{-19} C \Rightarrow 1 eV = 1.6 \cdot 10^{-19} J$$

Jednostki pochodne:

$$1 \text{ keV} = 10^3 \text{ eV}, \quad 1 \text{ MeV} = 10^6 \text{ eV}, \quad 1 \text{ GeV} = 10^9 \text{ eV}.$$

Jednostkę energii możemy też przyjąć za jednostkę masy (z dokładnością do czynnika c^2)

Zgodnie ze wzorem Einsteina: $E = mc^2 \Rightarrow m = E/c^2$ $1 \text{ eV}/c^2 = 1.8 \cdot 10^{-36} \text{ kg}$

masa protonu:	$1.7 \cdot 10^{-27} \text{ kg}$	$\Rightarrow$	$938 \text{ MeV}/c^2$	$\approx 1 \text{ GeV}/c^2$
masa elektronu:	$9.1 \cdot 10^{-31} \text{ kg}$	$\Rightarrow$	$511 \text{ keV}/c^2$	$\approx 0.5 \text{ MeV}/c^2$

Naturalną jednostką energii w fizyce cząstek jest **1 elektronowolt (1 eV)**

$$1 e = 1.6 \cdot 10^{-19} C \Rightarrow 1 eV = 1.6 \cdot 10^{-19} J$$

Jednostki pochodne:

$$1 \text{ keV} = 10^3 \text{ eV}, \quad 1 \text{ MeV} = 10^6 \text{ eV}, \quad 1 \text{ GeV} = 10^9 \text{ eV}.$$

Jednostkę energii możemy też przyjąć za jednostkę masy (z dokładnością do czynnika c^2)

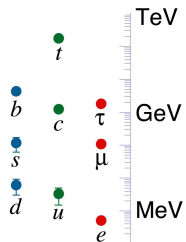
Zgodnie ze wzorem Einsteina: $E = mc^2 \Rightarrow m = E/c^2$ $1 \text{ eV}/c^2 = 1.8 \cdot 10^{-36} \text{ kg}$

$$\text{masa protonu: } 1.7 \cdot 10^{-27} \text{ kg} \quad \Rightarrow \quad 938 \text{ MeV}/c^2 \quad \approx 1 \text{ GeV}/c^2$$

$$\text{masa elektronu: } 9.1 \cdot 10^{-31} \text{ kg} \quad \Rightarrow \quad 511 \text{ keV}/c^2 \quad \approx 0.5 \text{ MeV}/c^2$$

Fizycy często “zapominają” o czynniku c^2 i mówią, że masa protonu to 1 GeV.

Oznacza to przyjęcie specyficznego układu jednostek, w którym czas mierzymy w metrach światła ($c=1$)

Masy leptonów i kwarków

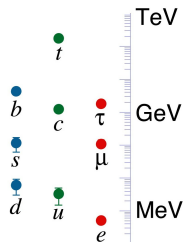
Elektron jest najlżejszą znaną cząstką naładowaną

$$m_e \approx 0.5 \text{ MeV}/c^2$$

Inne naładowane fermiony są znacznie (!) cięższe.

Leptony	mion	μ	106 MeV	
	taon	τ	1.78 GeV	cięższy od protonu

Masy leptonów i kwarków

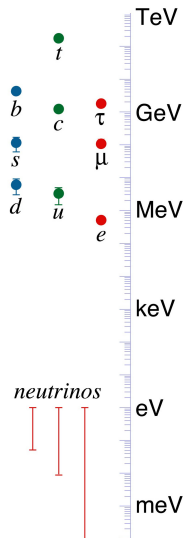
Elektron jest najlżejszą znaną cząstką naładowaną

$$m_e \approx 0.5 \text{ MeV}/c^2$$

Inne naładowane fermiony są znacznie (!) cięższe.

Leptony	mion	μ	106 MeV	
	taon	τ	1.78 GeV	cięższy od protonu
Kwarki	up	u	3 MeV	
	down	d	7 MeV	
	strange	s	150 MeV	
	charm	c	1.25 GeV	
	bottom	b	4.5 GeV	
	top	t	172 GeV	najcięższa cząstka

Masy kwarków są wyznaczone pośrednio, zależą od przyjętego modelu

Masy leptonów i kwarków

Elektron jest najlżejszą znaną cząstką naładowaną

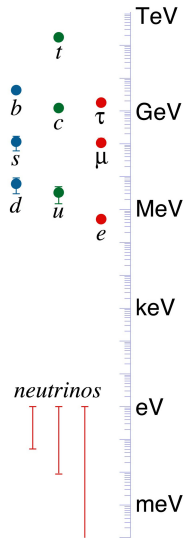
$$m_e \approx 0.5 \text{ MeV}/c^2$$

Inne naładowane fermiony są znacznie (!) cięższe.

Leptony	mion	μ	106 MeV	
	taon	τ	1.78 GeV	cięższy od protonu
Kwarki	up	u	3 MeV	
	down	d	7 MeV	
	strange	s	150 MeV	
	charm	c	1.25 GeV	
	bottom	b	4.5 GeV	
	top	t	172 GeV	najcięższa cząstka

Masy kwarków są wyznaczone pośrednio, zależą od przyjętego modelu

Z kolei masy neutrin są bardzo małe, zaniedbywalne..

Masy leptonów i kwarków

Elektron jest najlżejszą znaną cząstką naładowaną

$$m_e \approx 0.5 \text{ MeV}/c^2$$

Inne naładowane fermiony są znacznie (!) cięższe.

Leptony	mion	μ	106 MeV	
	taon	τ	1.78 GeV	cięższy od protonu
Kwarki	up	u	3 MeV	
	down	d	7 MeV	
	strange	s	150 MeV	
	charm	c	1.25 GeV	
	bottom	b	4.5 GeV	
	top	t	172 GeV	najcięższa cząstka

Masy kwarków są wyznaczone pośrednio, zależą od przyjętego modelu

Z kolei masy neutrin są bardzo małe, zanedbywalne..

Nie wiemy co powoduje tak duże rozpiętości mas cząstek!

Jest to jedno z ważniejszych pytań, na które wciąż szukamy odpowiedzi...

W zderzeniach cząstek (np. protonów promieniowania kosmicznego z jądrami w atmosferze, albo elektronów i pozytonów w kolajderze) energia zderzenia może zamienić się na energię spoczynkową nowych cząstek. Zawsze jednak w zgodzie z zasadą zachowania energii i pędu!

Może nastąpić produkcja dwóch, trzech, ale też (praktycznie dowolnie) dużej liczby cząstek.

W zderzeniach cząstek (np. protonów promieniowania kosmicznego z jądrami w atmosferze, albo elektronów i pozytonów w kolajderze) energia zderzenia może zamienić się na energię spoczynkową nowych cząstek. Zawsze jednak w zgodzie z zasadą zachowania energii i pędu!

Może nastąpić produkcja dwóch, trzech, ale też (praktycznie dowolnie) dużej liczby cząstek.

Energia zderzenia może się też zamienić całkowicie na energię spoczynkową jednej nowej cząstki - to tzw. produkcja rezonansowa.

W zderzeniach cząstek (np. protonów promieniowania kosmicznego z jądrami w atmosferze, albo elektronów i pozytonów w kolajderze) energia zderzenia może zamienić się na energię spoczynkową nowych cząstek. Zawsze jednak w zgodzie z zasadą zachowania energii i pędu!

Może nastąpić produkcja dwóch, trzech, ale też (praktycznie dowolnie) dużej liczby cząstek.

Energia zderzenia może się też zamienić całkowicie na energię spoczynkową jednej nowej cząstki - to tzw. produkcja rezonansowa.

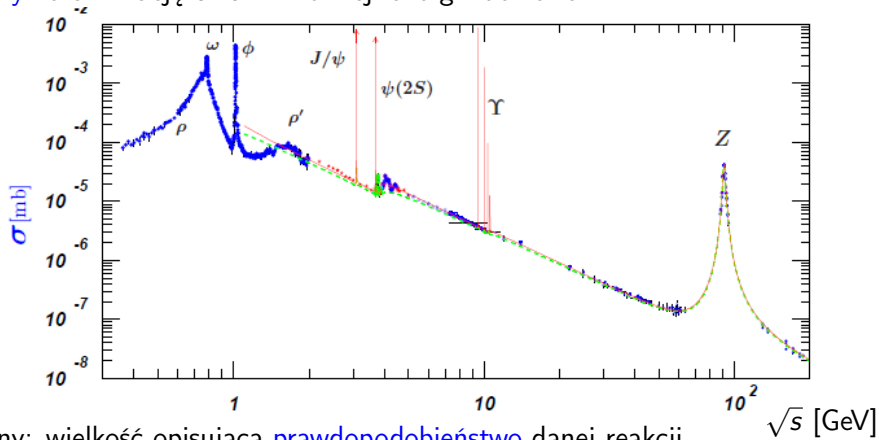
W przypadku produkcji rezonansowej musimy tak dobrać energie zderzających się wiązek (najczęściej elektronów i pozytonów), żeby spełniona była zależność:

$$\text{tzw. energia dostępna} \quad \sqrt{s} = \sqrt{4E_1 E_2} = mc^2$$

Musimy dokładnie “wcelować się” energią zderzenia we właściwą wartość (masę cząstki)
⇒ tak odkryto wiele nowych cząstek

Produkcja rezonansowa

Przekrój czynny na anihilację e^+e^- w funkcji energii zderzenia

Przekrój czynny: wielkość opisująca **prawdopodobieństwo** danej reakcji

Klasycznie odpowiada **polu powierzchni poprzecznej obszaru oddziaływania**

Rozpad cząstki to swobodne przejście do innego stanu, złożonego z wielu cząstek. Przykład:

$$K^+ \rightarrow \pi^+ \pi^+ \pi^-$$

$$\pi^0 \rightarrow \gamma\gamma$$

$$\mu^- \rightarrow e^- \nu_\mu \bar{\nu}_e$$

Ważne: to nie jest rozpad cząstki złożonej na jej składniki! K^+ nie składa się z trzech pionów...

Rozpad cząstki to swobodne przejście do innego stanu, złożonego z wielu cząstek. Przykład:

Ważne: to nie jest rozpad cząstki złożonej na jej składniki! K^+ nie składa się z trzech pionów...

Tak jak w przypadku produkcji cząstek, **zachowana musi być energia i pęd**.

Ponieważ energia produktów rozpadu jest conajmniej równa ich energii spoczynkowej to musi być spełniona zależność:

$$m_{początkowa} > \sum_{i \in \text{koncowe}} m_i$$

Im większa masa cząstki tym więcej (na ogół) możliwych (“dostępnych”) kanałów rozpadu

Nie można z góry określić, który kanał wybierze rozpadająca się cząstka! Tylko prawdopodobieństwo...

Przykład:

$$K^+ \rightarrow \pi^+ \pi^0$$

$$K^+ \rightarrow \pi^+ \pi^0 \pi^0$$

$$K^+ \rightarrow \pi^+ \pi^+ \pi^-$$

Przykład:

$$K^+ \rightarrow \pi^+ \pi^0$$

$$K^+ \rightarrow \pi^+ \pi^0 \pi^0$$

$$K^+ \rightarrow \pi^+ \pi^+ \pi^-$$

$$K^+ \rightarrow e^+ \nu_e$$

$$K^+ \rightarrow \mu^+ \nu_\mu$$

Przykład:

$$K^+ \rightarrow \pi^+ \pi^0$$

$$K^+ \rightarrow \pi^+ \pi^0 \pi^0$$

$$K^+ \rightarrow \pi^+ \pi^+ \pi^-$$

$$K^+ \rightarrow e^+ \nu_e$$

$$K^+ \rightarrow \mu^+ \nu_\mu$$

$$K^+ \rightarrow \pi^0 e^+ \nu_e$$

$$K^+ \rightarrow \pi^0 \mu^+ \nu_\mu$$

Przykład:

$$K^+ \rightarrow \pi^+ \pi^0$$

$$K^+ \rightarrow \pi^+ \pi^0 \pi^0$$

$$K^+ \rightarrow \pi^+ \pi^+ \pi^-$$

$$K^+ \rightarrow e^+ \nu_e$$

$$K^+ \rightarrow \mu^+ \nu_\mu$$

$$K^+ \rightarrow \pi^0 e^+ \nu_e$$

$$K^+ \rightarrow \pi^0 \mu^+ \nu_\mu$$

$$K^+ \rightarrow \pi^0 \pi^0 e^+ \nu_e$$

$$K^+ \rightarrow \pi^+ \pi^- e^+ \nu_e$$

$$K^+ \rightarrow \pi^+ \mu^+ e^-$$

Przykład:

BR (prawdopodobieństwo rozpadu)

$$K^+ \rightarrow \pi^+ \pi^0$$

$$K^+ \rightarrow \pi^+ \pi^0 \pi^0$$

$$K^+ \rightarrow \pi^+ \pi^+ \pi^-$$

$$K^+ \rightarrow e^+ \nu_e$$

63.4 % $K^+ \rightarrow \mu^+ \nu_\mu$

$$K^+ \rightarrow \pi^0 e^+ \nu_e$$

$$K^+ \rightarrow \pi^0 \mu^+ \nu_\mu$$

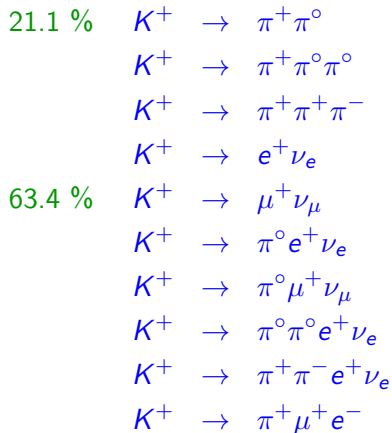
$$K^+ \rightarrow \pi^0 \pi^0 e^+ \nu_e$$

$$K^+ \rightarrow \pi^+ \pi^- e^+ \nu_e$$

$$K^+ \rightarrow \pi^+ \mu^+ e^-$$

Przykład:

BR (prawdopodobieństwo rozpadu)

Przykład:

BR (prawdopodobieństwo rozpadu)

21.1 %	K^+	$\rightarrow$	$\pi^+\pi^0$
1.7 %	K^+	$\rightarrow$	$\pi^+\pi^0\pi^0$
5.6 %	K^+	$\rightarrow$	$\pi^+\pi^+\pi^-$
	K^+	$\rightarrow$	$e^+\nu_e$
63.4 %	K^+	$\rightarrow$	$\mu^+\nu_\mu$
4.9 %	K^+	$\rightarrow$	$\pi^0e^+\nu_e$
3.3 %	K^+	$\rightarrow$	$\pi^0\mu^+\nu_\mu$
	K^+	$\rightarrow$	$\pi^0\pi^0e^+\nu_e$
	K^+	$\rightarrow$	$\pi^+\pi^-e^+\nu_e$
	K^+	$\rightarrow$	$\pi^+\mu^+e^-$

Przykład:

BR (prawdopodobieństwo rozpadu)

21.1 % $K^+ \rightarrow \pi^+ \pi^0$

1.7 % $K^+ \rightarrow \pi^+ \pi^0 \pi^0$

5.6 % $K^+ \rightarrow \pi^+ \pi^+ \pi^-$

0.0015 % $K^+ \rightarrow e^+ \nu_e$

63.4 % $K^+ \rightarrow \mu^+ \nu_\mu$

4.9 % $K^+ \rightarrow \pi^0 e^+ \nu_e$

3.3 % $K^+ \rightarrow \pi^0 \mu^+ \nu_\mu$

0.0021 % $K^+ \rightarrow \pi^0 \pi^0 e^+ \nu_e$

0.0041 % $K^+ \rightarrow \pi^+ \pi^- e^+ \nu_e$

nie obserwowany $K^+ \rightarrow \pi^+ \mu^+ e^-$

Dlaczego jedne rozpady zachodzą częściej niż inne?

Dlaczego niektóre (dostępne energetycznie) rozpady w ogóle nie zachodzą?

Czas życia

Jedne rozpady promieniotwórcze zachodzą chętniej (częściej, szybciej), a inne rzadziej (wolniej).

Podobnie jest też z samymi cząstkami: jedne rozpadają się “chętniej”, czasami natychmiast po powstaniu, a na rozpady innych trzeba czekać...

Opisujemy to wprowadzając dla każdej cząstki jej **średni czas życia** (τ)

Czas życia

Jedne rozpady promieniotwórcze zachodzą chętniej (częściej, szybciej), a inne rzadziej (wolniej).

Podobnie jest też z samymi cząstkami: jedne rozpadają się “chętniej”, czasami natychmiast po powstaniu, a na rozpady innych trzeba czekać...

Opisujemy to wprowadzając dla każdej cząstki jej **średni czas życia** (τ)

Przyjmijmy, że dokładnie o 15:15 wyprodukowaliśmy cząstkę o $\tau = 1$ h.

Kiedy nastąpi jej rozpad? Czy zaobserwujemy go przed końcem wykładu?

Czas życia

Jedne rozpady promieniotwórcze zachodzą chętniej (częściej, szybciej), a inne rzadziej (wolniej).

Podobnie jest też z samymi cząstkami: jedne rozpadają się “chętniej”, czasami natychmiast po powstaniu, a na rozpady innych trzeba czekać...

Opisujemy to wprowadzając dla każdej cząstki jej **średni czas życia** (τ)

Przyjmijmy, że dokładnie o 15:15 wyprodukowaliśmy cząstkę o $\tau = 1$ h.

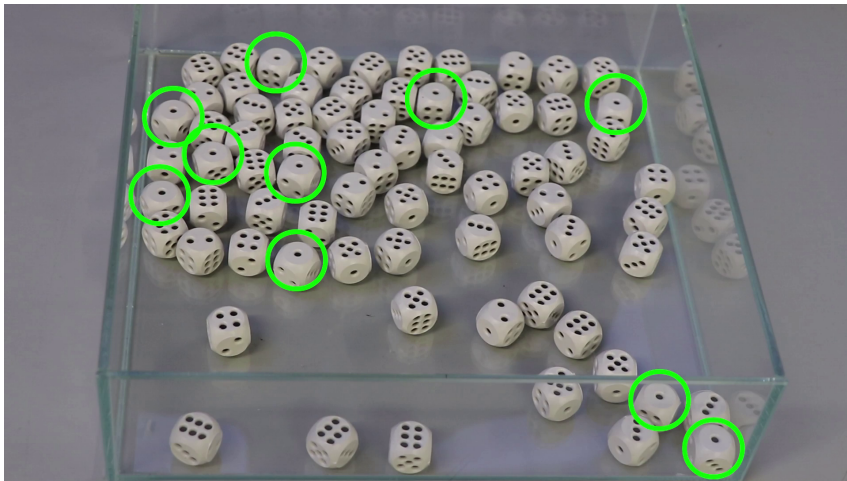
Kiedy nastąpi jej rozpad? Czy zaobserwujemy go przed końcem wykładu?

Okazuje się, że takie pytanie jest **źle postawione**. Zachowanie cząstek, jest **niedeterministyczne!**

Nie możemy przewidzieć kiedy cząstka się rozpadnie. Możemy tylko określić jakie jest **prawdopodobieństwo rozpadu** w danym przedziale czasu.

W naszym przykładzie mamy 53% szansy zaobserwować rozpad cząstki o $\tau = 1$ h w pierwszej godzinie (45m) wykładu, 83% w ciągu całego wykładu (1h45m)...

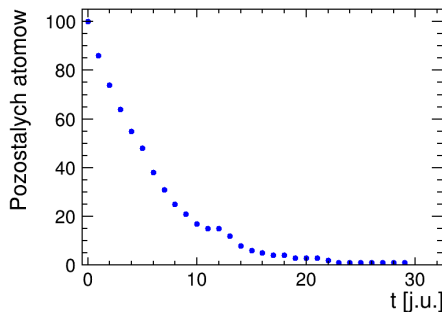
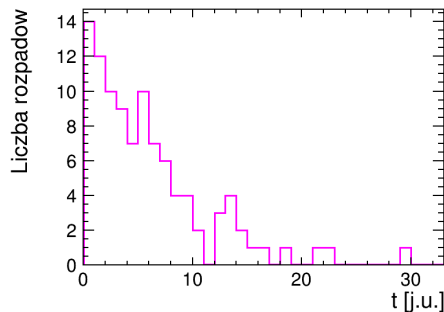
Czas życia - pokaz

Czas życia - wyniki eksperymentu modelowego

Liczba rozpadów - liczba kości które pokazały [●] w danej turze

Pozostałych atomów - liczba kości, które pozostały w pojemniku

W każdej turze powinna średnio “rozpaść się” $1/6$ kości

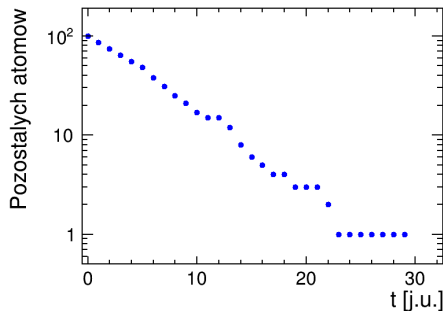
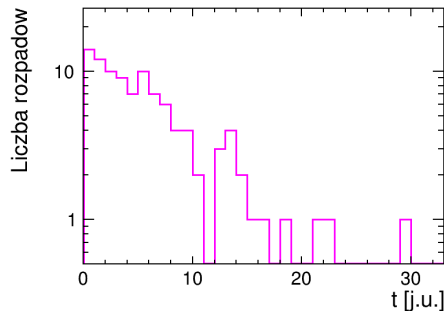
Po każdej turze liczba kości powinna zmniejszyć się średnio o czynnik $5/6$

“Średni czas życia”, średni czas po którym nastąpił “rozpad”: ok. 5.5 “tury”

Czas życia - wyniki eksperymentu modelowego

Liczba rozpadów - liczba kości które pokazały [●] w danej turze

Pozostałych atomów - liczba kości, które pozostały w pojemniku

W każdej turze powinna średnio “rozpaść się” $1/6$ kości

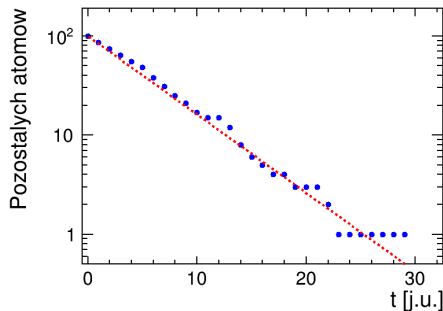
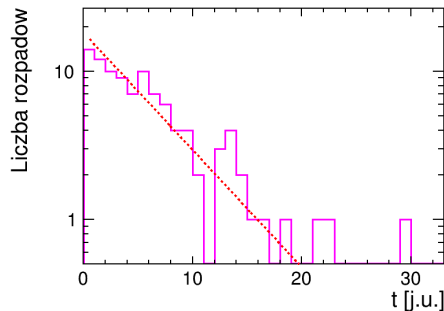
Po każdej turze liczba kości powinna zmniejszyć się średnio o czynnik $5/6$

W skali logarytmicznej obie te zależności to linia prosta $\Rightarrow$ opisuje je **funkcja wykładnicza**

Czas życia - wyniki eksperymentu modelowego

Liczba rozpadów - liczba kości które pokazały [●] w danej turze

Pozostałych atomów - liczba kości, które pozostały w pojemniku

W każdej turze powinna średnio “rozpaść się” $1/6$ kości

Po każdej turze liczba kości powinna zmniejszyć się średnio o czynnik $5/6$

W skali logarytmicznej obie te zależności to linia prosta $\Rightarrow$ opisuje je **funkcja wykładnicza**

Podobnie jak nie można przewidzieć w jaki sposób cząstka się rozpadnie (jeśli ma kilka kanałów rozpadu do wyboru), nie potrafimy też przewidzieć kiedy to nastąpi.

Możemy tylko zmierzyć ile średnio trzeba na ten rozpad czekać $\Rightarrow$ średni czas życia cząstki (τ).

Podobnie jak nie można przewidzieć w jaki sposób cząstka się rozpadnie (jeśli ma kilka kanałów rozpadu do wyboru), nie potrafimy też przewidzieć kiedy to nastąpi.

Możemy tylko zmierzyć ile średnio trzeba na ten rozpad czekać $\Rightarrow$ średni czas życia cząstki (τ).

Prawdopodobieństwo, że po czasie t cząstka jeszcze się nie rozpadnie:

$$p(t) = e^{-t/\tau}$$

$\Rightarrow$ szansa przeżycia czasu τ to ok. 37%, 2τ - 14%, 3τ - 5% ...

Podobnie jak nie można przewidzieć w jaki sposób cząstka się rozpadnie (jeśli ma kilka kanałów rozpadu do wyboru), nie potrafimy też przewidzieć kiedy to nastąpi.

Możemy tylko zmierzyć ile średnio trzeba na ten rozpad czekać $\Rightarrow$ średni czas życia cząstki (τ).

Prawdopodobieństwo, że po czasie t cząstka jeszcze się nie rozpadnie:

$$p(t) = e^{-t/\tau}$$

$\Rightarrow$ szansa przeżycia czasu τ to ok. 37%, 2τ - 14%, 3τ - 5% ...

Oczekiwany czas życia cząstki nie zależy od jej historii !!! Niezależnie czy cząstka przeżyła już 2τ (od momentu produkcji) czy 10τ , wciąż ma szansę 37% na przeżycie kolejnego τ !

Podobnie jak nie można przewidzieć w jaki sposób cząstka się rozpadnie (jeśli ma kilka kanałów rozpadu do wyboru), nie potrafimy też przewidzieć kiedy to nastąpi.

Możemy tylko zmierzyć ile średnio trzeba na ten rozpad czekać $\Rightarrow$ średni czas życia cząstki (τ).

Prawdopodobieństwo, że po czasie t cząstka jeszcze się nie rozpadnie:

$$p(t) = e^{-t/\tau}$$

$\Rightarrow$ szansa przeżycia czasu τ to ok. 37%, 2τ - 14%, 3τ - 5% ...

Oczekiwany czas życia cząstki nie zależy od jej historii !!! Niezależnie czy cząstka przeżyła już 2τ (od momentu produkcji) czy 10τ , wciąż ma szansę 37% na przeżycie kolejnego τ !

Czas po którym rozpadnie się połowa cząstek

$$t_{1/2} \approx 0.69 \tau$$

tzw. czas połowicznego zaniku (często używany w fizyce jądrowej)

Cząstki stabilne (nie rozpadające się): proton (antyproton), elektron (pozyton) i neutrino.

Wszystkie pozostałe cząstki rozpadają się, ale czasy życia są bardzo różne. Przykładowo:

		τ	$c\tau$
mion	μ	$2.2 \cdot 10^{-6} \text{ s}$	660 m
kaon	$K^{\pm}$	$1.2 \cdot 10^{-8} \text{ s}$	3.7 m
lambda	Λ	$2.6 \cdot 10^{-10} \text{ s}$	7.9 cm
mezon	$B^{\pm}$	$1.7 \cdot 10^{-12} \text{ s}$	0.5 mm
taon	τ	$2.9 \cdot 10^{-13} \text{ s}$	87 μm
pion	π^0	$8 \cdot 10^{-17} \text{ s}$	25 nm
mezon	ρ^0	$5 \cdot 10^{-24} \text{ s}$	1.3 fm

$c\tau$ - czas życia przeliczony na jednostki odległości $\sim$ odległość jaką może pokonać cząstka

Wartość szacunkowa! Pokazuje rząd wielkości. W konkretnym przypadku trzeba to przemnożyć przez czynnik uwzględniający prędkość cząstki i dylatację czasu (!).

Wraz z powstaniem mechaniki kwantowej możliwe było wytłumaczenie obserwowanych widm atomów (powłoki elektronowe w atomie). Ale wciąż nie rozumiano dlaczego w atomach o więcej niż dwóch elektronach, **nie wszystkie elektrony obsadzają stan podstawowy!**

Wraz z powstaniem mechaniki kwantowej możliwe było wytłumaczenie obserwowanych widm atomów (**powłoki elektronowe w atomie**). Ale wciąż nie rozumiano dlaczego w atomach o więcej niż dwóch elektronach, **nie wszystkie elektrony obsadzają stan podstawowy!**

Wyjaśnienie tego problemu zaproponował w 1925 roku **Wolfgang Pauli**.

Zapostulował, że **dwa elektrony** w atomie **nie mogą** być w identycznym stanie, czyli stanie opisanym przez **ten sam zestaw liczb kwantowych**. $\Rightarrow$ **Zakaz Pauliego**

Wraz z powstaniem mechaniki kwantowej możliwe było wytłumaczenie obserwowanych widm atomów (**powłoki elektronowe w atomie**). Ale wciąż nie rozumiano dlaczego w atomach o więcej niż dwóch elektronach, **nie wszystkie elektrony obsadzają stan podstawowy!**

Wyjaśnienie tego problemu zaproponował w 1925 roku **Wolfgang Pauli**. Zapostulował, że **dwa elektrony** w atomie **nie mogą** być w identycznym stanie, czyli stanie opisanym przez **ten sam zestaw liczb kwantowych**. $\Rightarrow$ **Zakaz Pauliego**

Ale obserwowano po dwa elektrony $\Rightarrow$ potrzebne było wprowadzenie nowej **liczby kwantowej**. Jest nią liczba określająca orientację spinu - **własnego moment pędu** elektronu.

Mechanika kwantowa przewiduje, że rzut spinu elektronu s może przyjąć tylko dwie wartości:

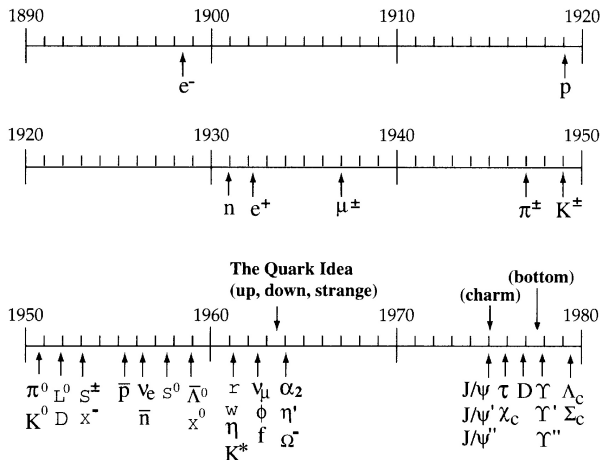
$$\text{(dla dowolnego kierunku osi Z)} \quad s_z = +\frac{1}{2}\hbar \quad \text{lub} \quad s_z = -\frac{1}{2}\hbar$$

Dlatego mówimy, że elektron ma **“spin połówkowy”** (jest fermionem). Okazuje się, że zakaz Pauliego dotyczy wszystkich leptonów i kwarków.

- 1 Budowa materii
- 2 Własności cząstek
- 3 Hipoteza kwarków**
- 4 Model partonowy
- 5 Chromodynamika kwantowa

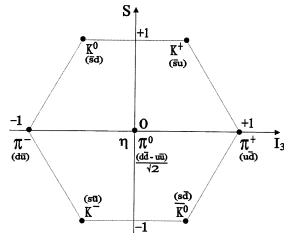
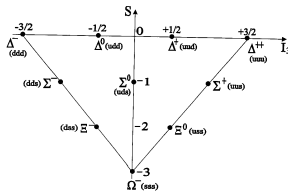
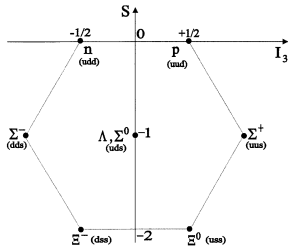
W latach 50 i 60 XX w. lawinowo odkrywano nowe cząstki.
 (m.in. dzięki wynalezieniu komory pęcherzykowej i synchrotronu)

W latach 50 i 60 XX w. lawinowo odkrywano nowe cząstki.
 (m.in. dzięki wynalezieniu komory pęcherzykowej i synchrotronu)

Dziwność (S) była jednym z kryteriów ich klasyfikacji.

Drugą zmienną był tzw. izospin (I_3) związany z ładunkiem cząstek.

Okazało się, że wszystkie znane cząstki układają się w multiplety.

Jak to wytłumaczyć?

Model Gell-Mann'a i Zweig'a

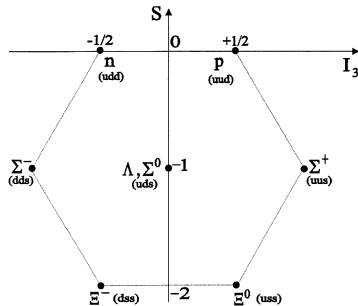
W połowie lat 60 obserwowana **symetria** w świecie znanych **cząstek** elementarnych doprowadziła ich do hipotezy istnienia **kwarków**

Trzy kwarki tworzyłyby bariony:

$$p = (uud)$$

$$n = (udd)$$

$$\Lambda = (uds)$$

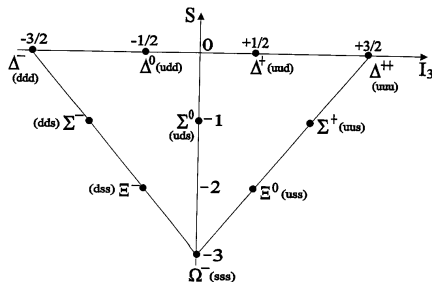

Model Gell-Mann'a i Zweig'a

W połowie lat 60 obserwowana **symetria** w świecie znanych **cząstek** elementarnych doprowadziła ich do hipotezy istnienia **kwarków**

Trzy kwarki tworzyłyby bariony:

$$\begin{aligned}
 p &= (uud) \\
 n &= (udd) \\
 \Lambda &= (uds) \\
 \Delta^0 &= (udd)
 \end{aligned}$$

Model Gell-Mann'a i Zweig'a

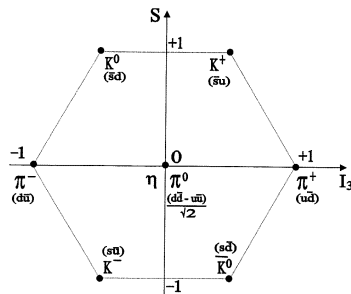
W połowie lat 60 obserwowana **symetria** w świecie znanych **cząstek** elementarnych doprowadziła ich do hipotezy istnienia **kwarków**

Trzy kwarki tworzyłyby bariony:

$$\begin{aligned}
 p &= (uud) \\
 n &= (udd) \\
 \Lambda &= (uds) \\
 \Delta^0 &= (udd)
 \end{aligned}$$

Para kwark-antykwarik mezony:

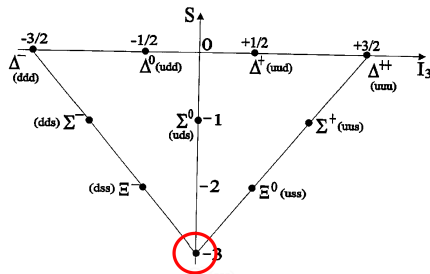
$$\begin{aligned}
 K^+ &= (u\bar{s}) \\
 \pi^+ &= (u\bar{d})
 \end{aligned}$$

Gell-Mann i Zweig zakładali, że kwarki są bardzo masywne i **silnie związane**

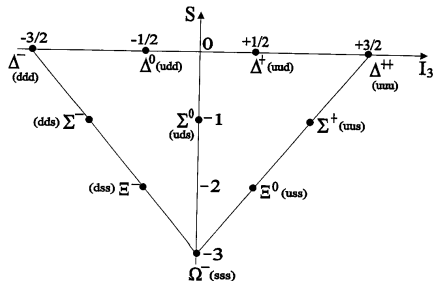
Model Gell-Mann'a i Zweig'a

Zakładając istnienie tylko trzech kwarków (u, d, s) można było wytłumaczyć spektrum wszystkich znanych cząstek. Ale nie wszystkie miejsca w multipletach były zajęte!

Model Gell-Mann'a i Zweig'a

Zakładając istnienie tylko **trzech kwarków** (u, d, s) można było wytłumaczyć spektrum **wszystkich znanych cząstek**. **Ale nie wszystkie miejsca w multipletach były zajęte!**

Gell-Mann i Zweig **przewidzieli** istnienie (**i oszacowali masę**) nie znanej wcześniej cząstki: $\Omega^- = (s s s)$. **Jej późniejsze odkrycie było ogromnym sukcesem modelu...**

- 1 Budowa materii
- 2 Własności cząstek
- 3 Hipoteza kwarków
- 4 Model partonowy**
- 5 Chromodynamika kwantowa

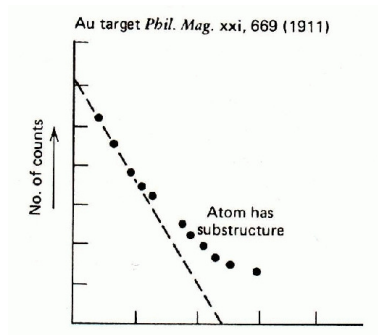
Istota pomiaru

Rozpraszanie cząstek α na cienkiej złotej folii

Obserwowano błyski wywoływane przez padające cząstki na ekranie scyntylacyjnym - ocena **kąta rozproszenia**

Obserwowany rozkład kątów:

kąt rozproszenia $\theta \rightarrow$

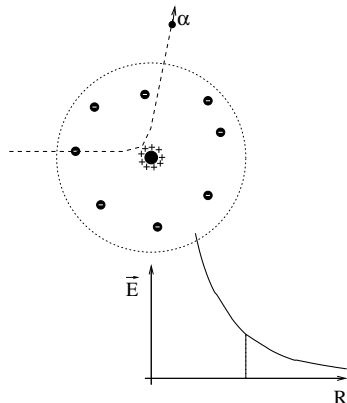
odbiegał od przewidywań modelu rozciągniętego rozkładu ładunku w atomie (linia przerywana)

Istota pomiaru

Rozpraszanie cząstek α na cienkiej złotej folii

Obserwowano błyski wywoływane przez padające cząstki na ekranie scyntylacyjnym - ocena **kąta rozproszenia**

Cząstka α zawsze czuje cały ładunek dodatni
 $\Rightarrow$ większe kąty rozproszenia

O rozpraszaniu elastycznym mówimy wtedy, gdy w stanie końcowym obserwujemy te same cząstki co w stanie początkowym: cząstkę wiązki (“pocisk”) i cząstkę z którą nastąpiło oddziaływanie (“tarczę”). Np.

O rozpraszaniu elastycznym mówimy wtedy, gdy w stanie końcowym obserwujemy te same cząstki co w stanie początkowym: cząstkę wiązki (“pocisk”) i cząstkę z którą nastąpiło oddziaływanie (“tarczę”). Np.

Kinematyka

Między cząstkami może nastąpić mały lub duży **przekaz energii**, ΔE i **przekaz pędu**, $\Delta \vec{p}$. Najczęściej opisujemy to wprowadzając zmienną

$$Q^2 = (\Delta \vec{p})^2 - (\Delta E)^2$$

Małe Q^2 oznacza “miękkie” oddziaływanie, **duże Q^2** - “twarde” oddziaływanie.

Przekaz czteropędu Q^2 można wyznaczyć mierząc energię E' i kąt rozproszenia θ “pocisku”:

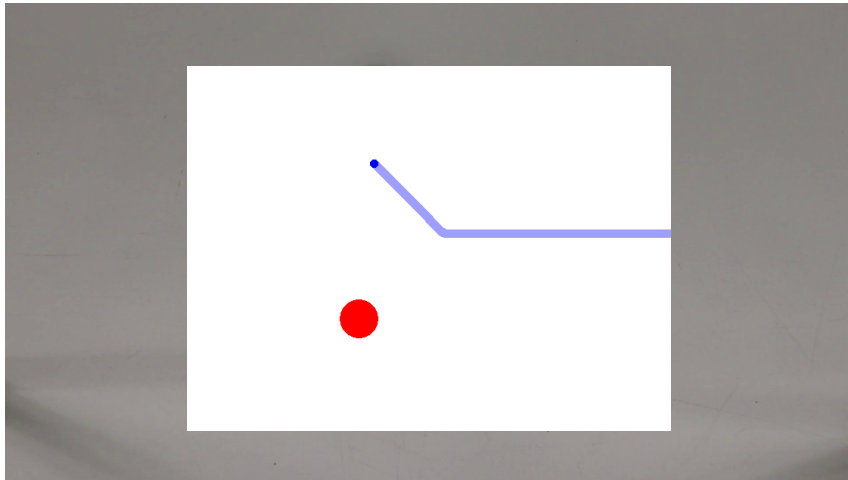
$$Q^2 = 2 E E' (1 - \cos \theta)$$

gdzie: E - energia początkowa pocisku. Masa pocisku została zaniedbana.

Rozpraszanie elastyczne - pokaz

Rozpraszanie elastyczne - pokaz i model

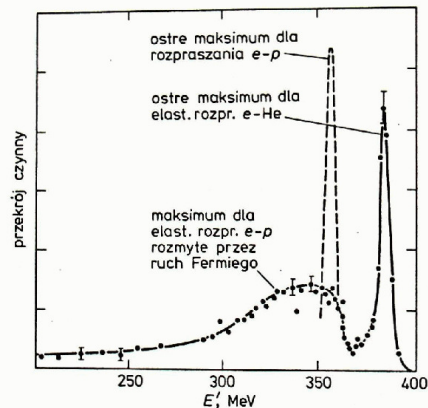

Rozpraszanie e He

Jeśli oddziaływanie jest elastyczne to **energia** rozproszonego pocisku jest **jednoznacznie określona** przez energię początkową, kąt rozproszenia i **masę tarczy (M)**. Łączy je relacja

$$2 M (E - E') = Q^2$$

Rozkład energii elektronów o energii 400 MeV, rozproszonych na jądrach He pod kątem 45° $\Rightarrow$

Rozpraszanie e He

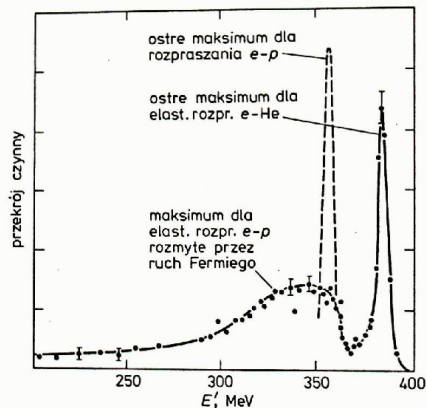
Jeśli oddziaływanie jest elastyczne to **energia** rozproszonego pocisku jest **jednoznacznie określona** przez energię początkową, kąt rozproszenia i **masę tarczy (M)**. Łączy je relacja

$$2 M (E - E') = Q^2$$

Rozkład energii elektronów o energii 400 MeV, rozproszonych na jądrach He pod kątem 45° $\Rightarrow$

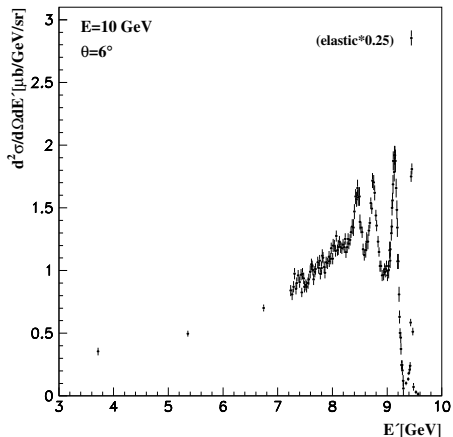
Oprócz elastycznego rozpraszania $e - He$ ($M = M_{He}$) widoczne jest rozpraszanie $e - p$ ($M = m_p$)

$\Rightarrow$ widoczna podstruktura jądra

Rozpraszanie $e p$

Bardzo podobną strukturę widma energii obserwujemy w rozpraszaniu **na protonach**:

Oczekiwana dla rozpraszania elastycznego: $E' \approx 9.45 \text{ GeV}$

Rozpraszanie elastyczne

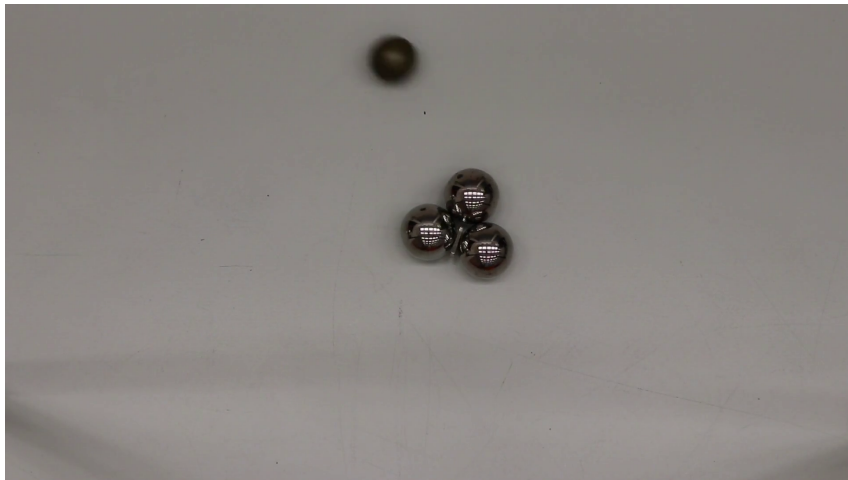
$\Rightarrow$ dominuje małe Q^2 , "miękkie" oddziaływanie

Przypadki z dużo niższymi wartościami energii E' wskazują na rozpraszanie na **podstrukturze** protonu (!)

$\Rightarrow$ rozpraszanie nieelastyczne ! Proton ulega rozbiciu!

Duże $Q^2 \Rightarrow$ nieelastyczne, "twarde" oddziaływanie

Rozpraszanie elastyczne (małe Q^2) - pokaz

Rozpraszanie nieelastyczne (duże Q^2) - pokaz

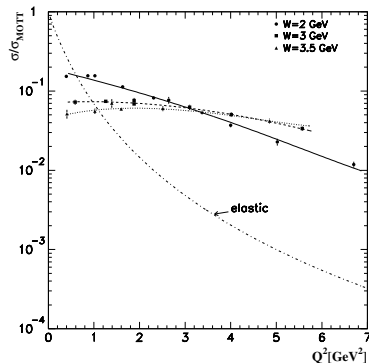

Rozpraszanie $e p$

Stosunek przekroju czynnego na rozpraszanie **nieelastyczne** do **oczekiwanego** przekroju czynnego na rozpraszanie elastyczne **na ładunku punktowym** (σ_{Mott})

Ta sama zależność od Q^2 !!!
 stosunek w przybliżeniu jest stały

Rozpraszanie $e p$

Stosunek przekroju czynnego na rozpraszanie **nieelastyczne** do **oczekiwanego** przekroju czynnego na rozpraszanie elastyczne **na ładunku punktowym** (σ_{Mott})

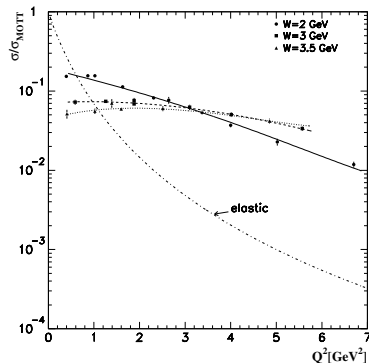

Ta sama zależność od Q^2 !!!
stosunek w przybliżeniu jest stały

Model zaproponowany przez **Feynman'a** w 1969 roku:

elastyczne rozpraszanie na punktowych **partonach** w protonie

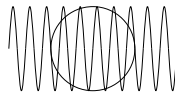
Według Feynmana partony powinny być **lekkie** i **quasi-swobodne** (ich oddziaływania są słabe w porównaniu z rozproszeniem)

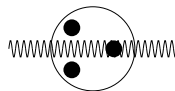
Dlaczego dopiero doświadczenia w SLAC pozwoliły nam dostrzec partony?

Ze wzrostem przekazu czteropędu Q^2 maleje długość fali wymienianego fotonu:

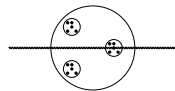
“miękki” foton, małe Q^2 : rozpraszanie na jądrze

pośrednie Q^2 : możemy zobaczyć nukleony w jądrze

“twardy” foton, duże Q^2 ($\gg m_p$): dostrzegamy partony

Gell-Mann i Zweig zakładali, że kwarki są:

- bardzo masywne
- silnie związane

Z drugiej strony partony w modelu Feynman'a są:

- lekkie
- quasi-swobodne

Czy partony to kwarki ?

To wcale nie było takie oczywiste...

Gell-Mann i Zweig zakładali, że kwarki są:

- bardzo masywne
- silnie związane

Z drugiej strony partony w modelu Feynman'a są:

- lekkie
- quasi-swobodne

Czy partony to kwarki ?

To wcale nie było takie oczywiste...

Dopiero powstanie teorii opisującej oddziaływania silne pozwoliło nam to wszystko zrozumieć...

- 1 Budowa materii
- 2 Własności cząstek
- 3 Hipoteza kwarków
- 4 Model partonowy
- 5 Chromodynamika kwantowa**

Problem

Istnienie cząstki Ω^- było potwierdzeniem koncepcji kwarków.

Jednocześnie jednak było zagadką: stan ten naruszał zakaz Pauliego!

Masa cząstki zgodna była z hipotezą, że kwarki znajdują się w stanie podstawowym, ale wszystkie trzy kwarki miały ten sam zapach (s) i kierunek spinu

(całkowity spin cząstki: $\frac{3}{2} = \frac{1}{2} + \frac{1}{2} + \frac{1}{2}$).

⇒ musi istnieć jakaś własność (liczba kwantowa) która rozróżnia ich stany !

Problem

Istnienie cząstki Ω^- było potwierdzeniem koncepcji kwarków.

Jednocześnie jednak było zagadką: stan ten naruszał zakaz Pauliego!

Masa cząstki zgodna była z hipotezą, że kwarki znajdują się w stanie podstawowym, ale wszystkie trzy kwarki miały ten sam zapach (s) i kierunek spinu

(całkowity spin cząstki: $\frac{3}{2} = \frac{1}{2} + \frac{1}{2} + \frac{1}{2}$).

⇒ musi istnieć jakaś własność (liczba kwantowa) która rozróżnia ich stany !

Kolor

Tą dodatkową liczbą kwantową dla kwarków jest “kolor” (ładunek kolorowy)

Kolor może być trzech rodzajów: czerwony (R), zielony (G) i niebieski (B).

Każdy kwark w Ω^- ma inny kolor ⇒ nie jest naruszony zakaz Pauliego.

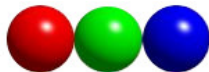
“Kolor” kwarków nie jest “prawdziwy”
to tylko analogia z barwami światła !!!

Składanie kolorów - pokaz

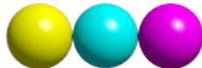

Kolor

Każdy z kwarków obdarzony jest ładunkiem kolorowym: R , G lub B .

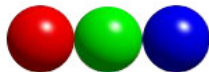

Anty-kwarki mają odpowiednie anty-kolory (kolory "ujemne"): $\bar{B}$, $\bar{R}$, $\bar{G}$

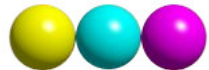

Kolor

Każdy z kwarków obdarzony jest ładunkiem kolorowym: R , G lub B .

Anty-kwarki mają odpowiednie anty-kolory (kolory "ujemne"): $\bar{B}$, $\bar{R}$, $\bar{G}$

Hadrony

Jako swobodne mogą istnieć tylko cząstki nie niosące netto ładunku kolorowego (cząstki "białe"):

$$R + G + B = 0$$

$$\bar{R} + \bar{G} + \bar{B} = 0$$

$$R + \bar{R} = G + \bar{G} = B + \bar{B} = 0$$

⇒ bariony (3 kwarki), antybariony (3 antykwarki) i mezony (kwark+antykwark)

Kolor

Szczególną cechą oddziaływań silnych jest to, że bezmasowe nośniki oddziaływań, **gluony**, też niosą **ładunek kolorowy** (odpowiadający kombinacji kolor+antykolor).

Oddziaływania między gluonami prowadzą do “odwrotnej” zależności sprzężenia od odległości między ładunkami:

- na małych odległościach oddziaływanie jest słabe
- na dużych odległościach oddziaływanie szybko rośnie

Kolor

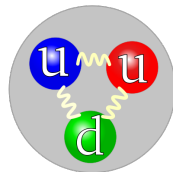
Szczególną cechą oddziaływań silnych jest to, że bezmasowe nośniki oddziaływań, **gluony**, też niosą **ładunek kolorowy** (odpowiadający kombinacji kolor+antykolor).

Oddziaływania między gluonami prowadzą do “odwrotnej” zależności sprzężenia od odległości między ładunkami:

- na małych odległościach oddziaływanie jest słabe
- na dużych odległościach oddziaływanie szybko rośnie

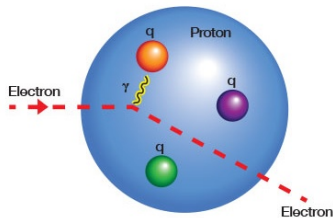
Oddziaływanie silne wiążące kwarki **przypomina** sprężynki łączące kulki:

- gdy sprężynki są luźne, kulki “nie czują” swojej obecności
- gdy jednak chcemy jedną z kulek odsunąć, sprężyny się naciągają i starają się nas powstrzymać

Asymptotyczna swoboda

Jeśli cząstka wiązki ("pocisk") mając dużą energię rozprasza się na protonie to z dużym prawdopodobieństwem będzie to rozproszenie na pojedynczym kwarku:

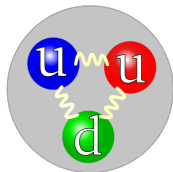
Przez **bardzo krótki czas zderzenia** kwark zachowuje się jakby był swobodny, wpływ pozostałych kwarków (i gluonów) w protonie można zaniedbać.

Obrazek ten działa tym lepiej im wyższy jest przekaz czteropędu Q^2

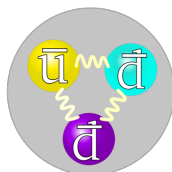
Oddziaływania silne wciąż pozostają bardzo istotne, ale na kolejnym etapie. Gdy z rozbitego protonu powstaje lawina nowych cząstek...

Uwięzienie kwarków

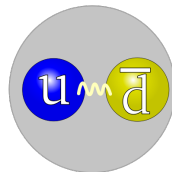
Gdy oddziaływania są “miękkie” (małe Q^2) to siły kolorowe zmuszają kwarki do łączenia się w “białe” układy.

barion

antybarion

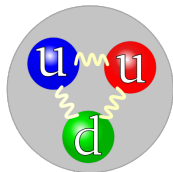

mezon

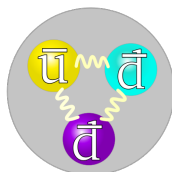
Tylko takie układy kwarków mogą się dodać od siebie na duże odległości.

Uwięzienie kwarków

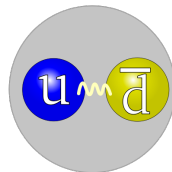
Gdy oddziaływania są “miękkie” (małe Q^2) to siły kolorowe zmuszają kwarki do łączenia się w “białe” układy.

barion

antybarion

mezon

Tylko takie układy kwarków mogą się dodać od siebie na duże odległości.

Co się dzieje gdy próbujemy wyrwać kwark z protonu?

Koszt dostarczonej energii wyprodukowane zostają **dodatkowe pary kwark-antykwar** tak, żeby każdy “swobodny” kwark został otoczony dodatkowymi kwarkami (lub antykwarkami) “neutralizującymi” jego kolor.

Nigdy nie obserwujemy swobodnego kwarku!